

Əli RÜSTƏMOV
Pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

"İNFORMATİKA" NIN SAHƏVİ STRUKTURU VƏ KİTABXANAŞÜNASLIQ ELMLƏRİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

(3-cü məqalə)

Xüsusilə texniki informatika istiqamətində ixtiraların (patentlərin) miqdarı ilbəlil sürətlə artır, monoqrayik və istehsalat xarakterli kitabların isə getdikcə azalması müşahidə edilir.

Deyilən beş il ərzində referativ jurnalda verilən əsərlərin dil etibarilə bölgüsü aşağıdakı kimidir: ingilis dili – 39,3%, rus dili – 13%, alman dili – 10,4%, fransız dili – 9,2%, digər dillərdə – 21,1%. Digər dillər qrupunda yapon, ukrayna, çex və çin dilində olan əsərlər nisbətən çoxdur. Azərbaycan dilində yazılmış əsərlər yox dərəcəsidir (0,01%). Xüsusilə 90-cı illərin əvvəllərindən rus dilində yazılmış və bu dillə tərcümə edilmiş əsərlərin miqdarca azalması müşahidə edilir.

Verilmiş 3-cü cədvəlin məlumatları göstərir ki, nəşr edilmiş əsərlərin miqdarına görə "içformatika" sahələri içərisində üçü daha aparıcı mövqeyə malikdir. "Texniki informatika" dan sonra ikinci yeri "Kitabxanaçılıq informatikası" tutur. Burada əsasən eksperimental tədqiqatlara və elmi-texniki işləmələrə dair əsərlərin xüsusi çəkisi çoxdur, nəzəri tədqiqatlar nisbətən azlıq təşkil edir. Təbiiqi (təcrübi) istiqamətdə əsasən müxtəlif tip şəbəkə avtomatlaşdırılmış kitabxana və bibliografiya sistemlərinin və sənəd-məlumat bazalarının və banklarının, elektron kataloqlarının yaradılmasına, kitabxana-informasiya sistemlərinin intellektuallaşdırılmasına və elektron nəşr texnologiyalarının işlənməsinə daha çox diqqət verilir.

Elmlərarası əlaqənin əsas daşıyıcısı müxtəlif xarakterli informasiyalardır (nəzəri müddəalar, metodlar, ideyalar, faktlar və s.).

Onlar bir elmdən digərinə (digərlərinə) keçdikdə özləri ilə həmin elmin (elmlərin) dil elementlərini, yəni termin və anlayışlar sistemini az və ya çox dərəcədə çəkib aparır, bir sıra hallarda onların əvvəlki məzmununu saxlayır, bəzən onlara yeni məzmun çalarları əlavə edir, bəzən də əvvəlki məzmunu dəyişir. Buna görə də elmlərin inteqrasiya istiqamətlərini, məzmununu və intensivlik dərəcəsini terminoloji təhlil, terminoloji miqrasiya əsasında tədqiq etmək mümkündür. Bu məqsədlə əksər hallarda tədqiq edilən əlaqədar sahələrin terminoloji lüğətlərindən və bəzən də referativ nəşrlərindən istifadə edirlər. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, xüsusilə 70-ci illərdə "kitabxanaşünaslıq" və "bibliografiyaşünaslıq" terminologiyası sahəsində xeyli elmi araşdırmalar aparılmış, keçmiş SSRİ xalqlarının dillərində bir sıra terminoloji izahlı lüğətlər tərtib edilmiş və terminlərin standartlaşdırılması yönündə elmi və təcürbi işlər görülmüşdür.¹ Lakin, təəssüf ki, bu əsərlərdə elmlərin terminoloji əlaqəsi probleminə baxılmamışdır, ancaq milli dillərdə olan kitabxanaçılıq terminləri lüğətləri² müqayisəli təhlil edilmiş, bəzi terminlərin məzmunu barədə mübahisə doğuran məsələlər araşdırılmışdır.³

¹ Мяс: Проблемы упорядочения и стандартизации терминологии библиотекосведения //Сб. научн. тр. – М., 1979, 71с.; Терминология библиотечного дела //Сб. научн. тр. Вып. I, М.; 1975, 98 с.; Вып. II, М.; 1971, 56 с.; Актуальные проблемы терминологии библиотечного дела //Сб. научн. тр. М., 1981, 126 с.; ГОСТ 7.0.77. Библиография. Термины и определения. М., 1978, 8 с.; ГОСТ 16447-78. Издания: Термины и определения. М., 1978, 11с. və s.

² Мяс: Бабалян А. Словарь библиотечных терминов. Русско-армянский и армяно-русский. –Ереван., 1950, 265с.; Линия С.Д. Латвийско-русские библиотечные и библиографические термины. – Рига, 1976, 312 с.; Казахско-русский словарь библиотечных терминов. – М., Книга, 1976, 342с.; Бродский Б.А., Абдуррахманов Х. Русско-узбекский терминологический словарь по библиотечному делу. Ташкент, 1979, 238 с.

³ Корма Т.Ю. О неясном в классификационной терминологии //Актуальн. пробл. терминологии библ. дела. Сб. научн. тр. – М., 1981, с.101-106 с.; Гольдберг А.А. Проблемы отражения взаимосвязей наук о книге в терминологии библиотечного дела //Доки межресп. науч.-техн. конф. (г. Рига, 28-30 ноября 1979 г.). – М., 1979, с.7-12; Смирнова Э.Р. Определение понятия «Ведомственная литература» //Актуальн. пробл. терминологии библ. дела. Сб. научн. тр. – М., 1981, с.113-121.

Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, isnad verilən məcmuələrdə alçaq qonşumuz Ermənistan mütəxəssislərinin 5-6 məqaləsində hələ 50-ci illərdə Ermənistanda erməni dilində kitabxana işinə dair tərtib etdikləri terminoloji lüğət təriflənib göylərə qaldırıldığı, Ukrayna, Latviya, Estoniya, Özbəkistan, Qazaxıstan və digər respublikaların mütəxəssisləri kitabxana işinə dair tərtib etdikləri və nəşr etdikləri lüğətlər barədə yazdıqları halda, biz hələ də gözləmə mövqeyi tuturuq. Burası məlum deyil ki, kimi və nəyi gözləyirik. Cilalanmış və sabit milli elmi terminologiya sistemi olmadan nə səmərəli elmi ünsiyyət, nə mütəxəssislərin aydın və elmi mənada başa düşə biləcəyi elmi əsər, nə tədris vəsaitləri yazmaq, nə də ümumiyyətlə, keyfiyyətli tədris etmək mümkündür. Məsələn, milli elmi dilimizdə biri "oxucu", digəri "abonent", başqa birisi "istifadəçi", bir başqası "tələbatçı" deyir. Demək olar ki, eyni obyekt ifadə edən bu anlayışların biz hansını rəsmi şəkildə qəbul etməliyik? Yüzlərlə belə misal göstərmək olar. Müəyyən elmin dilini yaratmaqla biz onun ifadə etmə imkanlarını daha da artırırıq, onu dəqiq işləyən mexanizmə çeviririk, eyni zamanda ana dilimizin ifadə imkanlarını və qüdrətini daha da gücləndirmiş oluruq. Millətin varlığını ana dili, elmin varlığını isə elmi dil müəyyənləşdirir.

Lakin əsas mövzuya qayıdaraq qeyd etməliyik ki, "kitabxanaşünaslıq" və "bibliografiyaşünaslıq"la "informatika"nın inteqrasiyasını terminoloji baxımdan təhlil etmək üçün göstərilən iki sahədə milli terminlər lüğəti yoxdur. Buna görə də milli dildə ilk dəfə tərtib edilmiş çoxdilli "İnformatika lüğəti"ni¹ də biz burada qəsdən kənar da qoyuruq və rus dilində olan iki lüğətin² əlaqədar məlumatlarını aşağıdakı cədvəldə qısa şəkildə veririk (cədvəl 4).

¹ Rüstəmov Ə.M., Hüseynov E.M. İnformatika. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində izahlı terminlər lüğəti. – B., 1996, 370 s.

² Библиотечное дело. Терминологический словарь. 2-е изд. Перераб. и дп. – М., 1986, 223 с.; Першиков В.И., Савииков В.М. Толковый словарь по информатике. Более 15 тыс. терминов. – М., 1991, 678 с.

<i>Библиот.дело.Терминолог.с ловарь (Информатика терминləri)</i>	Səhifə	<i>Талковый словарь по информатике (Kitabxana və bibliografiya terminləri)</i>	Səhifə
1	2	3	4
Informasiya	59	Bibliografik göstərici	14
Elmi informasiya	86	Bibliografik təhlil	22
Elmi informasiya fəaliyyəti	87	Anketləşdirmə	24
Elmi-texniki informasiya	88	Arxiv	26
Informasiya tələbatçısı	114	Təsnifat	141
Informasiyanın işlənməsi	13	Təsnifat qrupu	74
İkinci növ sənəd	38	Sənədlərin sərliövhesi	98
Rubrikator	129	Bibliografik informasiya	130
Soraq-informasiya fondu	141	Xətti-təbəli təsnifat	141
Informasiya texnologiyası	59	Faset təsnifatı	141
Informasiya tələbatı	58	Sənəd həcmi	232
Informasiya xidməti	58	Bibliografik axtarış	277
Informasiya sorğusu	48	Təsnifat əlaməti	258
Faktografik arayış	156	Kitabxana texnikası	400
Informasiya axtarışı	59	Əlifba göstəricisi	408
Axtarış dolğunluğu	113	Fond	426
Informasiya təminatı	58	Sənəd formatı	429
Inform. seçil. yayılması	53	Şifrə	438
Dövlət ETİ sistemi	43		
Elmi-texniki inform. orqanı	98		
Beynəlxalq inform. sistemi	80		
Informasiya axtar. sistemi	89		
Sənəd-inform. axtar. Sistemi	48		
Inform. axtarış kütləsi	59		
Relevantlıq	127		
Pertinentlik	107		
Inform. axtarış dili	59		
Açar söz	67		
İndeksləşdirmə	56		
Koordinat indeksləşdirməsi	71		
Deskriptor	45		
Deskriptör inf. axt. dili	45		
Sənədin axtarış əlaməti	111		
Sorğunun axtarış əlaməti	111		

1	2	3	4
Paradiqmatik münasibət	103		
Inform. axtarış tezaurusu	59		
Veriliş meyarı	75		
Informasiya texnikası	56		
Hesablama texnikası	40		
Axtarış qurğusu	111		
Terminal	148		
Perforator	107		
Perfolent	107		
Perfokart	107		

Qeyd etmək lazımdır ki, cədvəldə birinci göstərilən terminoloji lüğətdə 1300, ikinci göstərilən lüğətdə isə 15 min termin və anlayışın izahı verilmişdir. Bu fakt özlüyündə aydın göstərir ki, "informatika"nın termin və anlayışları daha çoxdur. Deyilən rəqəm hələ "informatika" terminologiyasının son həddi deyildir. Bizə məlum olan və son illərdə nəşr edilmiş başqa lüğət-sözcülükdə¹ "informatika"nın 45 min işlək termin və anlayışlarının adları verilmiş, lakin məlum səbəblərə görə izahı verilməmişdir. Terminlərin nisbətən çoxluğu, zənginliyi onu ifadə edir ki, "informatika"nın inteqrasiya olunduğu elm və texnika sahələri daha çoxdur. Bunlardan "kitabxanaşünaslıq" və "bibliografiyaşünaslıq"la inteqrasiya və onlardan doğan "Kitabxanaçılıq informatikası" da vardır.

Verilmiş 4-cü cədvəldən görünür ki, "informatika"nın kitabxanaşünaslığa və bibliografiyaşünaslığa təsiri daha fəaldır. Belə ki, "Библиотечное дело. Терминолог. Словарь" lüğətində verilən 1300 termindən 45-i "informatika" terminləridir. İkinci deyilən lüğətdə isə 15 min termindən 20-si kitabxanaşünaslığa və bibliografiyaşünaslığa aid edilə bilər. Beləliklə, görürük ki, terminoloji əlaqələr baxımından hər üç elm sahəsi inteqrasiya olunmuşdur və burada kitabxanaşünaslıq və bibliografiyaşünaslığın terminoloji informasiya balansı "informatika"ya nisbətən müsbətdir. Bu fakt sübut edir ki, "kitabxanaşünaslıq" və "bibliografiyaşünaslıq" "informatika"nın nəzəri, metodiki və təcrübi arsenalını öz əhəmiyyəti tədqiqat obyektlərinə fəal surətdə cəlb edir və bu proses də

¹ *Англо-русский терминологический словарь по информатике. Список терминов. – М., 1990, 515 с.*

terminoloji miqrasiyaya səbəb olur. Nəticədə hər üç elm sahəsinin inteqrasiyası fonunda elmi və təcrübi nəticələr çoxalır və yeni bir müştərək elmin ("Kitabxanaçılıq informatikası"nın) yaranmasına səbəb olur. Cədvəlin 1-ci sütununda verilmiş terminlərin 95-96%-i məhz "Kitabxanaçılıq informatikası" terminləridir. Burada yalnız sonuncu altı termin "texniki informatika"ya aiddir ki, bu da təbii haldır. Çünki "informatika" elmlərinin də təbii ki, sahədaxili inteqrasiyası baş verir.

Cədvəlin 3-cü sütununda vermiş terminlər də "kitabxanaşünaslıq" və "biblioqrafiyaşünaslıq" mənşəli "Kitabxanaçılıq informatikası" terminləridir. Bunların adlarından görünür ki, bu elmi ən çox maraqlandıran texnoloji (təcrübi) yönümlü "kitabxanaşünaslıq" (məsələn, kitabxana təsnifatları, kitabxana kataloqları) və "biblioqrafiyaşünaslıq" (biblioqrafik təsvir, biblioqrafik axtarış vasitələri) sahələridir (fənnləridir).

Cox maraqlıdır ki, "kitabxanaşünaslıq"da və "biblioqrafiyaşünaslıq"da geniş işlənən bir sıra anlayış və terminlər yuxarıda deyilən "İnformatika" lüğətində ad etibarilə eyni, lakin məzmun etibarilə tamamilə fərqlidir. Məsələn, "Kitab" (s.145), "Kitabxana" (s.35), "Kitabxanaçı" (s.36), "Kataloq" (s.138), "Kataloqlaşdırma" (s.139) belə terminlərə misal ola bilər. Bu terminlərdən ikisinin lüğətdə izahını olduğu kimi, tərcümə etmədən veririk:

"Книга" – I. В операционной системе ДОС, ЕС ЭВМ – текст программы на одном из языков программирования, являющийся единицей хранения и помещаемый библиотекарем в библиотеку исходных модулей; II. Организация файла в языке Алгол-68.

"Библиотека" – I. Организованная совокупность машинных программ в памяти ЭВМ; II. Набор данных на устройстве прямого доступа, состоящей из оглавления и разделов, идентифицируемых в оглавлении по имени.

Göründüyü kimi, "informatika"da bir sıra "kitabxanaşünaslıq" və "biblioqrafiyaşünaslıq" terminləri fərqli mənalarda işlənir və bu da ümumiyyətlə elmi terminologiyada təbii haldır. Məsələn, "informatika"da "semiotika" anlayışı dedikdə işarələr haqqında elm, tibbdə isə xəstəlik əlamətlərini təsvir edən elm sahəsi (bölməsi) nəzərdə tutulur. Buna görə də milli dildə tərtib olunan "İnformatika"

lüğətində¹ deyilən kitabxanaçılıq terminlərinin düzgün qarşılığının tapılmasına və mənaca yaxınlaşdırılmasına cəhd edilmişdir. Məsələn, "Книга" – "Fayl kitabı", "Библиотека" – "Programxana", "Каталог" – "Fayl yığımı" və s.

Рустамов А.М.

Отраслевая структура информатики и некоторые вопросы ее взаимосвязи с библиотечными науками

(3-я статья)

Резюме

Взаимосвязи информатики и библиотековедения исследованы с применением трех методов: узкотематический анализ «Информатика», миграция терминосистемы и анализ научных ссылок.

В предыдущей серии статьи приведены результаты анализа «Информатика».

В данной (3-ей) серии статьи отражены результаты анализа миграционных процессов терминосистемы информатики и библиотековедения. Установлены более активной роли информатики в обогащении терминологической системы библиотековедения и библиографоведения.

¹ *Rüstamov Ə.M., Hüseynov E.M. İnformatika. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində izahlı terminlər lüğəti. – Bakı, 1996, 363 s.*